

Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin Akdeniz Enerji Politikası

Ferhat Kökyay*

Öz

1960 yılında kurulan Kıbrıslı Türklerin ve Rumların ortak devletinin 1963 yılında Rumlar tarafından işlemez hale getirilmesi ile gelişen Kıbrıs sorunu son yıllarda Doğu Akdeniz'de büyük miktarlara varan hidrokarbon kaynakların keşfi ile farklı bir sürece girmiştir. Kıbrıslı Türkleri olduğu kadar Türkiye'yi de doğrudan ilgilendiren bölgeye ilişkin Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin (GKRY) enerji politikaları önem arz etmektedir.

Bu çerçevede çalışmada öncelikle GKRY'nin 1963 sonrası adım adım oluşturmaya yöneldiği hidrokarbon mevzuatı incelenmiştir. İkinci olarak GKRY'nin deniz yetki alanlarını belirlemeye yönelik gayretleri ve uluslararası şirketlerin de bölgeye dahil olmasını sağlayan hidrokarbon ihaleleri analiz edilmiştir. Son olarak Rum yönetiminin Türkiye ve KKTC'nin geliştirdiği karşı adımlara reaksiyonu ve ilgili diğer ülkeler ile AB'nin yaklaşımı ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kıbrıs, GKRY, Akdeniz, Enerji Politikası, Hidrokarbon.

Mediterranean Energy Policy of the Greek Cypriot Administration of Southern Cyprus

Abstract

The Cyprus problem, that fell out when the common state established by Turks and Cypriot Greeks in 1960 became unfunctional in 1963 due to the politics of Cypriot Greeks, has passed into a different stage recently because of the discovery of huge hydrocarbon reserves in Eastern Mediterranean. The energy politics of the Greek Cypriot Administration of Southern Cyprus (GCASC) has significance for the region, concerning not only Turkish Cypriots but also Turkey as well.

In this context, the study firstly examines the hydrocarbon legislation, which the GCASC has introduced and developed gradually after 1963. Secondly, GCASC's efforts to determine the limits of their maritime jurisdiction and the licensing rounds that enable international corporations to enter the region are examined. Lastly, the GCASC's reaction to the Turkey's and TRNC's counter steps addition to the EU and other nations' approach is presented.

Keywords: Cyprus, GCASC, Mediterranean, Energy Policy, Hydrocarbon.

*Dr. Öğr. Üyesi | Nişantaşı Üni. İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü
ferhat.kokyay@nisantasi.edu.tr | ORCID: 0000-0001-5883-7071 | DOI: 10.36484/liberal.866714
Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 26, Sayı: 101, Kış 2021, ss. 143-168.
Gönderim Tarihi: 22 Ocak 2021 | Kabul Tarihi: 20 Mart 2021

Akdeniz'de Hidrokarbon Keşifleri

Doğu Akdeniz'de Mısır'ın sığ deniz bölgesinde, 1969 yılında Abu Qir-1 kuyusunda gerçekleşen ilk hidrokarbon keşfi (Oilprice, 2017) bölgenin enerji kaynakları ile ilgili ilk somut gelişme olmuştur. Ancak derin deniz sondaj maliyetlerinin yüksek olması ve derin deniz araştırma teknolojisinin yetersizliği keşiflerin yaygınlaşması önünde engel teşkil etmiştir (Dünya Enerji Konseyi, 2007: 2). Bölgede 2000'li yıllarda hidrokarbon arama iştahını kabartan ilk bulgulara Filistin'in Gazze şeridi açıklarında rastlanmıştır. British Gas ve ortağı Consolidated Contractors International Company (CCC) tarafından 2000 yılında doğalgaz bulunduğu açıklanmıştır. Gaza Marine-1 ve Gaza Marine-2 isimli kuyuların açıldığı sahanın rezervi 39 milyar m³ olarak tahmin edilmiştir. British Gas'ın yıllar süren müzakere girişimleri İsrail'in gazın çıkarılmasını bloke eden yaklaşımı nedeniyle sonuç vermemiş, bu nedenle sahanın işletilmesi mümkün olmamıştır (Chossudovsky, 2009).

1998 yılından beri İsrail deniz yetki alanında faaliyet gösteren Noble Energy, İsrail'in ilk açık deniz hidrokarbon keşfini 2000 yılında Mari-B sahasında gerçekleştirmiştir. Sahanın rezervi 28 milyar m³ olarak tahmin edilmiştir (Noble Energy, 2003). Bu keşfinden sonra 2009 yılında kıyıda 90 km açıktaki keşfedilen Tamar sahası 318 milyar m³ rezerv tahmini ile 2009 yılında keşfedilen en büyük deniz doğalgaz sahasıdır. 2011 yılı, İsrail deniz alanlarında en büyük keşfin yapıldığı yıl olmuştur. Keşfi yapılan ve halen Delek Group ile ortak geliştirilen Leviathan sahasının 606 milyar m³ rezerve sahip olduğu açıklanmıştır (Delek Group, 2017).

Bölgeye tüm dikkatleri çeken 2010 yılında Amerikan Jeolojik Araştırmalar Enstitüsü'nün (The U.S. Geological Survey - USGS) açıkladığı Doğu Akdeniz hidrokarbon kaynakları hakkındaki rapor olmuştur. Raporu yaklaşık 3,5 milyar varil (476 milyon ton) ham petrol ve 10 trilyon m³ doğalgaz rezerv tahmininde bulunulmuştur (USGS, 2010).

İsrail'in keşiflerinden sonra, GKRY'nin 12 nolu parselde Noble Energy ve İsrail firması Delek Drilling tarafından 2011 yılındaki ilk doğalgaz keşfi bu raporu doğrulama yolunda sonuçlar vermeye başlamıştır. 2015 yılında ticari vasfı tescil edilen sahada 129 milyar m³ doğalgaz bulunduğu tahmin edilmektedir (Delek Driling, t.y.).

Doğu Akdeniz'de son dönemde enerji kaynaklarının varlığını ispatlayan en büyük keşif ise Mısır deniz yetki alanında gerçekleşmiştir. İtalyan enerji şirketi ENI, 2014 yılında aldığı lisans ile başladığı arama çalışmalarını sonucu

2015 yılında Zohr sahasında 850 milyar m³ tahmin edilen son yılların en büyük doğalgaz keşfini gerçekleştirmiştir (ENI, 2017).

GKRY'nin belirlediği sahada ilk keşfi takiben ExxonMobil Exploration and Production Cyprus (Offshore) Limited ve Qatar Petroleum International Upstream LLC ortaklığının 2017 yılında 10 nolu parselde 28 Şubat 2019 tarihinde keşif yapıldığı haberi paylaşılmıştır. Glaucus-1 diye isimlendirilen kuyu verilerinin ön yorumlanmasına dayanarak, 142-227 milyar metreküp aralığında doğalgaz olduğu tahmin edilmiştir (ExxonMobil, 2019).

2018 yılında GKRY'nin 6 numaralı parselinde ENI Cyprus Limited ve TOTAL E&P Cyprus BV ortaklığındaki çalışma zayıf da olsa doğalgaz keşfi ile sonuçlanmıştır. Calypso-1 ismi ile anılan sahanın rezerv miktarı hakkında henüz kesin bir rakam açıklanmamakla birlikte ENI, bölgede Mısır Zohr sahasına benzer gelecek vaat eden verilere ulaşıldığını belirtmiştir (ENI, 2018).

Son yıllarda gerçekleşen keşiflerle bölgedeki rezervin toplam büyüklüğü kesinleşmiş rakamlar üzerinde 2 trilyon m³ seviyesini aşmaktadır. 2018 sonu itibariyle dünyada toplam 196,9 trilyon m³ kanıtlanmış rezerv olduğu (BP, 2019: 31) dikkate alınır, Doğu Akdeniz havzasının şimdiden dünya rezervlerinin önemli bir miktarını teşkil eden % 1,15'ini oluşturduğu görülmektedir. Bölgedeki enerji politikaları, Kıbrıs Türk ve Rum toplulukları arasında 1968 yılında başlamış olan toplumlararası görüşmelerin akıbeti açısından da önemli görülmektedir. Tüm bu açılardan, GKRY Akdeniz enerji politikasının, temelinde yatan unsurlardan, gelecek hedeflerine kadar ortaya konulmasının vazgeçilmez olduğu değerlendirilmektedir.

Çalışma öncesinde Akdeniz hidrokarbon kaynakları veya deniz yetki alanları konusuna odaklanmış yerli ve yabancı literatürde kapsamlı bir tarama yapılmıştır. Yapılan incelemede daha çok Rum, Yunan ve Türk akademisyenlerin konuya ilgi gösterdiği tespiti yapılabilir. GKRY'de University of Nicosia'da akademik çalışma yapan Tsakiris (2018), Doğu Akdeniz gazının AB enerji güvenliği açısından önemini incelediği çalışmasında Mısır, İsrail ve GKRY doğalgaz kaynaklarının AB enerji güvenliği açısından analizini yapmıştır. Grigoriadis (2014), Doğu Akdeniz'deki enerji keşiflerini çatışma veya iş birliği bağlamında değerlendirdiği çalışmasında enerji kaynaklarının bölgenin ekonomi politikası üzerinde önemli etkisi olmaya devam edeceği ancak kronik çatışmalardan etkilenen bölgede güven inşa etmenin oldukça zor olduğu sonucuna ulaşmıştır. Baconi (2017) ise bölgedeki doğalgazı Avrupa pazarına ulaştırması tasarlanan boru hattı projelerine odaklandığı çalışmasında AB enerji güvenliği açısından Doğu Akdeniz'in önemine değinmiştir.

Türkçe kaynaklı makalelerle ilgili yapılan incelemede, Doğu Akdeniz deniz yetki alanları, bölgedeki hidrokarbon potansiyeli ve bunların Kıbrıs sorununa etkisinin, uluslararası ilişkiler ve uluslararası hukuk bağlamında araştırıldığı tespit edilmiştir. Annan Planı görüşmelerinde Kıbrıs Türk tarafının müzakere heyetinde yer alan Özersay'ın (2004) yaptığı çalışmada, 2004 yılında gündeme gelen Annan Planı görüşmeleri kapsamında deniz yetki alanları ele alınmıştır. Yayıncı (2011) tarafından yapılan çalışmada, GKRY ve Yunanistan'ın Doğu Akdeniz'de deniz yetki alanlarının sınırlandırılması politikası ve Türkiye'nin Libya ile geliştirebileceği iş birliği incelenmiştir. Örnek ve Mızrak (2016) tarafından Doğu Akdeniz enerji kaynaklarının potansiyelinin ortaya konulduğu çalışmada ise tarafların tutumları ve uluslararası aktörlerin politikaları incelenmiş ve Türkiye'nin çıkarlarının korunması için alternatif politikalar önerilmiştir.

Literatür taraması sonrasında elde edilen bu tespitlerden hareketle, makalede, GKRY'nin Doğu Akdeniz enerji politikalarının tarihsel gelişiminin yanı sıra, GKRY tarafının bakış açısını ortaya koyarak analiz yapılmış ve konu özelinde literatüre katkı sağlanmaya çalışılmıştır.

GKRY'nin 1963 Sonrası Hidrokarbon Mevzuatı Gelişimi

Kıbrıs'ta 1963 yılında Kıbrıs Cumhuriyeti'nin işlemez hale geldiği bir ortamda Rum Yönetimi tarafından deniz yetki alanları ile ilgili ilk adım atılmış ve 1964 yılında 'Karasuları Kanunu' kabul edilmiştir (The Territorial Sea Law No. 45).

GKRY'nin Akdeniz enerji politikasının alt yapısında yer alan ikinci önemli adım 1974 yılında "Cumhuriyet kıta sahanlığının araştırılması ve faydalanılması ve ilgili diğer konuları düzenlemek amacıyla" çıkarılan Kıta Sahanlığı Kanunu'nun kabul edilmesiyle atılmıştır (Continental Shelf Law No. 8). GKRY'nin hidrokarbon politikasının diğer bir unsurunu oluşturan 1974/25 sayılı Petrol Kanunu da aynı sene kabul edilmiştir (Ο περί Πετρελαιοειδών 1974). Kıbrıs Barış Harekâtı arifesinde çıkarılan kanun fiilen Rumlara bir kazanım sağlamasa da 1969 yılında Mısır'ın sığ denizde yaptığı keşif sonrasına denk gelmesi anlamlı görülmektedir.

GKRY'nin 1982 tarihli BM Deniz Hukuku Sözleşmesi'ne (BMDHS) 1988 yılında taraf olması, Akdeniz enerji politikasına uluslararası desteğin sağlanması adına önemli bir adımı teşkil etmiştir. Sonraki yıllarda GKRY'nin komşu ülkelerle yaptığı deniz yetki alanlarını sınırlandırma anlaşmaları bu sözleşmeye dayandırılarak meşrulaştırılmaktadır.

2000'li yıllarda çok ciddi rakamlara ulaşan tahminler ve zaman içinde gerçekleşen keşiflerle birlikte, GKRY bölgedeki hidrokarbon kaynaklarından pay almak için harekete geçmekte gecikmemiştir. Bu kapsamda öncelikle Doğu Akdeniz'in önemli bir ülkesi olan Mısır ile 17 Şubat 2003'te deniz yetki alanlarının sınırlandırılması anlaşması imzalanmış, böylece Akdeniz'de ciddi problemlerin ilk adımı olan MEB ilanı gerçekleşmiştir.

Anlaşma metnine göre, deniz yetki alanlarının ortay hat esasına göre sınırlandırılmasında mutabık kalınmıştır. BMDHS 15. Maddede geçen *ortay hat* veya *orta hat (median line)* tabiri ile karşılıklı kıyıdaş olan devletlerin kıyıları arasında eşit uzaklıkta olan bir hattın bahsedilmektedir.¹ Ayrıca anlaşma metninde üçüncü ülkelerle yapılacak müteakip anlaşmalarda karşı tarafın önceden bilgilendirilmesi şartının yer aldığı görülmektedir (Bulletin No:52 2003: 45). Bu maddenin anlaşmada yer almasının arka planında Türkiye ve KKTC olduğu düşünülmektedir.

GKRY bir ada ülkesi olmasına rağmen Mısır ile yapılan anlaşma sonucu, ana kara ülkesi ile eşit haklar elde etmiştir. Türkiye'yi doğrudan ilgilendirdiği gibi Kıbrıs Türklerinin hukukunu yok sayan ve haklarının gasp edilmesine imkân sağlayan bu anlaşmaya Türkiye tepkisini ortaya koymuş, 2 Mart 2004 tarih ve 2004/Turkuno DT/4739 sayılı nota (Bulletin No 54, 2004: 127) ile Mısır ile GKRY'nin imzaladığı anlaşmada belirlenen ortay hattın 32° 16' 18" boylamının batısında kalan bölümlerinin Türkiye'nin uluslararası hukukun ilkelerinden doğan fiilen (ipso facto) ve başlangıçtan beri (ab initio) mevcut olan hukuki haklarını kapsadığı gerekçesi ile anlaşmayı tanımadığını belirtmiştir. Ayrıca Kıbrıslı Türkleri ve Kıbrıslı Rumları ortaklaşa temsil etme yetkisine sahip 'tek bir otorite'nin de bulunmadığını özellikle vurgulamıştır.

Beklendiği üzere GKRY, Türkiye'nin görüşlerini kabul etmemiş ve karşı görüşlerini de BM'ye bildirmiştir (Bulletin No:57 2005: 124). 28 Aralık 2004 tarihli notada;

- Mısır ile GKRY'nin imzaladığı anlaşmanın iki egemen devlet tarafından imzalandığı ve taraflardan birinin Türkiye'nin iddia ettiği gibi 'Güney Kıbrıs Rum Yönetimi' değil 'Kıbrıs Cumhuriyeti' olduğu,

1 Başeren, sınırlandırma metodunun hakkaniyete uygun bir çözüm üretecek şekilde belirlenmesinin önemine işaret ederek, karşılıklı kıyılar arasında çoğunlukla hakkaniyete uygun bir sonuç ürettiği için kullanılan ortay hat metodunun her durumda hakkaniyete uygun bir metot gibi görülmemesi gerektiğini, dolayısıyla ortay hat metodunun bir üstünlüğünün de olmadığını belirtmektedir. Başeren. Sertaç H.(2010). *Doğu Akdeniz Deniz Yetki Alanları Uyuşmazlığı*, İstanbul: Türk Deniz Araştırmaları Vakfı Yay. s. 41.

- Bu konuda Birleşmiş Milletler Genel Kurulunun 3212 (1974), Güvenlik Konseyinin (BMGK) 541 (1983) ve 550 (1984) sayılı kararının yeterli olduğu, ayrıca GKRY'nin 2004 yılından beri AB üyesi olduğu,
- GKRY'nin 1974 yılında kıta sahanlığı sınırlandırması ve 1993 yılında da koordinatları hakkında BM'ye bildirimde bulunduğu, Türkiye'nin buna itiraz etmediği ve bu durumun uluslararası kurallar gereği tanıma olarak kabul edildiği,
- Türkiye'nin iddia ettiği gibi 32° 16' 18" boylamının batısına ilişkin ada ülkesinin haklarının olmadığı söyleminin uluslararası kurallara, Deniz Hukuku Sözleşmesine ve Uluslararası Adalet Divanı kararlarına karşı gelmek olduğu öne sürülmüştür.

Türkiye, BM aracılığıyla Rum Yönetimine verdiği 2005/Turkonu DT/16390 sayılı cevabî notada; önceki görüşlerine ilave, 32° 16' 18" boylamının batısına ilişkin, uluslararası hukukun genel prensiplerine göre Akdeniz gibi kapalı veya yarı kapalı denizlerde kıyı ülkelerinin haklarını kullanırken iş birliğinin zorunlu olduğunu belirtmiştir (Bulletin No 59, 2005: 34).

GKRY, Mısır ile MEB anlaşmasını imzalarken, 1990 yılında yaptığı AB katılım başvurusunun sonucunu da almak üzereydi. 2000 Yılı İlerleme Raporunda, GKRY ile ilgili üyeliğe engel en önemli sorunun adanın bölünmüşlüğü'nün devam etmesi olduğu belirtilmekteydi (Commission of the European Communities, 2000: 93). 2001 İlerleme Raporu ise Avrupa Konseyi ve 1999 Helsinki kararlarına atıfla Kıbrıs müzakerelerinde uzlaşmaya varılamasa da Konseyin GKRY ile ilgili katılım kararını vereceğini vurguluyordu (Commission of the European Communities, 2001: 21). Rum Yönetiminin AB'ye katılımı için artık 'bölünmüşlük' diye bir engeli kalmamıştı. 2002 yılından itibaren Kıbrıs müzakerelerinde önemli bir süreç olan Annan planı görüşmeleri başlamış ve öyle ya da böyle 2004 yılında halkoyuna sunulma aşamasına gelmişti. Annan Planı görüşmeleri ile eş zamanlı olarak ilerleyen GKRY-AB katılım müzakereleri 16 Nisan 2003 tarihinde katılım Anlaşmasının imzalanması ile sonuçlanmıştır. Bu durum Annan Planı müzakerelerinde Rum tarafının konumunu güçlendirmiş, diğer yandan Türk tarafını bir an önce sonuç alma yönünde sıkıştırmıştır. Böyle kritik bir süreçte GKRY'nin Annan planı müzakerelerini de tehlikeye atacak şekilde Mısır ile deniz yetki alanı sınırlandırma anlaşması imzalaması, akla AB'nin bu adıma olumlu baktığını getirmektedir. Zira GKRY'nin AB'ye katılımı ile AB'nin, Doğu Akdeniz'e ve buradaki enerji kaynaklarına erişim imkânına kavuşacağı değerlendirilmektedir.

Mısır ile imzalanan anlaşma, GKRY'nin Akdeniz hidrokarbon yataklarına ilişkin ilk ikili anlaşması olması nedeniyle özellikle Türkiye tarafından

dikkatle takip edilmiş ve tepki gösterilmiştir. Aynı zamanda uluslararası çevreler de konuya ilgi göstermiştir. Yapılan değerlendirmelerde; Doğu Akdeniz'deki İsrail-Filistin, Türkiye-GKRY arasındaki sorunların deniz yetki alanlarının belirlenmesini geciktirmiş olduğuna, buna mukabil atılan bu adımın bölgede suları ısıtabileceğine dikkat çekilmiştir. İngiltere'nin adadaki üslerinin durumu yanında, Türkiye'nin itirazları tartışmaların ana konusu olarak görülmüştür. 2004 yılında Akdeniz sularında ekonomik bölgelerin tesisinin, çözebileceğinden daha fazla sorun yarattığı değerlendirilmiştir. Ortaya çıkan durumun ileride dünya deniz ulaşımında önemli bir paya sahip olan Akdeniz seyrüsefer emniyetini de tehlikeye atabileceği, görünür yakın gelecekte sorunun çözümünde kıyıdaş devletlerin ortak çıkarlarını koruyacak koordineli bir yaklaşımın da mümkün olmadığı değerlendirilmiştir (Doussis, 2004: 144-145).

Kıbrıs Adasında 1963 yılında yaşanan 'Kanlı Noel' ve sonrasında ortak devlet yapısı Kıbrıs Cumhuriyeti'nin işlemez hale gelmesi ile uluslararası bir sorun olarak ortaya çıkan Kıbrıs sorunu, 1968 yılında toplumlararası görüşmelerin başlaması, 1974 yılında Makarios'a karşı gerçekleşen darbe sonrası Türkiye'nin garantör ülke olarak adaya müdahalesi ve sonraki süreçlerde daha ziyade ada topraklarında cereyan etmiştir. 2003 yılında GKRY'nin bu adımı ile sorun denizlere de sıçramış ve adeta girdap gibi daha fazla tarafı içine çeken bir hale gelmiştir.

Yunanistan, Türkiye'nin bu konudaki itirazına 24 Şubat 2005 tarihinde BM'ye verdiği nota ile Mısır ile GKRY anlaşmasının uluslararası kurallara göre, uzun zamandır ülkeler tarafından uygulandığı üzere ve ortay hat esasına göre yapıldığını ileri sürerek taraf olmuştur (Bulletin No 57, 2005: 145).

GKRY'nin resmen AB üyeliğinin başlamasından bir gün önce, 1 Mayıs 2004 tarihinde yeni Hidrokarbon Yasası kabul edilmiştir (Ο περί Υδρογονανθράκων 2004). Yasa ile AB uyumunu sağlamak üzere köklü değişiklikler gerçekleştirilmiştir. 2007 yılına gelindiğinde AB mevzuatı ile bir kez daha uyum ihtiyacı doğmuştur. Kabul edilen 2007 Hidrokarbon Kanunu (Ο περί Υδρογονανθράκων 2007) bundan sonraki dönem için temel yasa işlevi görmüştür. 2013, 2014 ve 2015 yılında temel yasada AB uyumu maksadıyla, özellikle çevre güvenliği gibi konuları düzenleyen bazı ilave değişiklikler gerçekleştirilmiş, temel konularda değişiklik olmamıştır (Υπουργείο Ενέργειας, t.y.).

Mısır ile MEB sınırlandırma anlaşmasının imzalanmasından 4 yıl sonra 2007 yılında, gizli görüşmeler neticesi GKRY-Lübnan MEB sınırlandırma anlaşması imzalanmıştır. GKRY Meclisi onaylamış olmasına rağmen, Lübnan Meclisi anlaşmayı halen onaylamamıştır. Ayrıca Lübnan 2010 yılında

imzalanan GKRY-İsrail MEB sınırlandırma anlaşmasının kendi MEB güney sınırında aleyhinde bir durum yarattığı gerekçesiyle BM nezdinde itirazda bulunmuştur (Bulletin No 73, 2010: 30-31). GKRY Ticaret, Sanayi ve Turizm Bakanı George Lakkotrypīs, Nisan 2013'te Lübnan'ı ziyaret ederek anlaşmanın Lübnan Meclisince onaylanması için çaba göstermiş (Δημοσθένους, 2013: 58) olsa da, özellikle İsrail ile Lübnan MEB sınırının çakışıyor olmasının da etkisiyle sonuç alamamıştır.

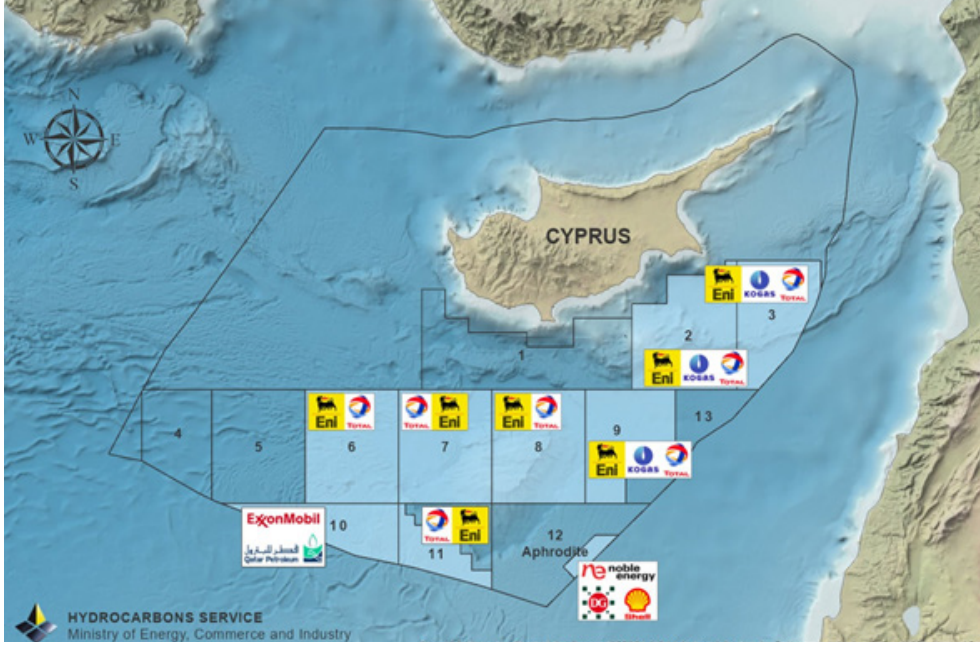
Bir süredir gergin olan Türkiye-İsrail ilişkileri 31 Mayıs 2010 tarihinde meydana gelen Mavi Marmara olayı sonrası iyice bozulmuştur. Takip eden süreçte, 17 Aralık 2010 tarihinde GKRY, İsrail ile de MEB sınırlandırma anlaşması imzalamış ve bu anlaşma 2011 yılında meclislerce onaylanmıştır (Bulletin No 75, 2011: 27-31). Böylece GKRY, güneyde Mısır ile oluşturduğu deniz yetki alanlarını doğuya doğru İsrail ile genişletmeyi başarmıştır. Bu anlaşmanın imzalanmasında hem İsrail ile hem de GKRY ile çalışan Noble Petrol Şirketinin payı olduğu düşünülmektedir.

GKRY Hidrokarbon İhaleleri

GKRY'nin 2003 yılından beri altyapısını oluşturduğu Akdeniz enerji politikasında 2007 yılı fiilî petrol faaliyetine giriştiği bir dönem olmuştur. Bu kapsamda bugüne kadar 3 lisans ihalesi düzenlenmiş ve Harita 1'de görülen parsellerde uluslararası şirketlere araştırma izni verilmiştir. 4 Mayıs 2007 tarihinde düzenlenen birinci ihalede Adanın güneyinde belirlenen 13 parselden 3. ve 13. parseller hariç, diğer parseller için talep toplanmış ve ilk arama ruhsatı 24 Ekim 2008 tarihinde 12. parsel için Noble Energy International Ltd. Şirketine verilmiştir (Markou, 2016).

11 Şubat 2012 tarihinde açılan ikinci ihalede ise 12. parsel hariç diğer parseller için talep toplanmıştır. 24 Ocak 2013 tarihinde ENI Cyprus Limited & KOGAS Cyprus Limited şirketlerine 2, 3 ve 9 numaralı parsellerde, 6 Şubat 2013 tarihinde ise TOTAL E&P Cyprus B.V. şirketine 10 ve 11 numaralı parsellerde ruhsat verilmiştir.

İkinci ihaleden dört yıl sonra 2016 yılında ise 6, 8 ve 10. parseller için ihaleye çıkmıştır. Başvuran ENI Cyprus Limited / Total E&P Cyprus BV ortaklığına 6 ve 8 numaralı parsellerde ve ExxonMobil Exploration and Production Cyprus (Offshore) Limited / Qatar Petroleum International Upstream LLC ortaklığına 10 numaralı parselde ruhsat verilmiştir (Hydrocarbons Service, t.y.). 12 Numaralı parselde doğal gaz keşfi sonrası İsraili firma Delek Drilling Limited'in 2013 yılında, merkezi İngiltere'de olan BG (Shell) Cyprus

Harita 1. GKRY'nin Verdiği Lisanslar (Υπηρεσία Υδρογονανθράκων, t.y.).

Limited'in de 2016 yılında bu ruhsata ortak olmasıyla bölgedeki uluslararası oyuncu yelpazesi genişlemiştir. Yabancı büyük şirketlerin bölgeye girmesiyle GKRY, bölgenin geleceği ile ilgili uluslararası kamuoyunu etkileme ve politikalarını hayata geçirme yolunda güçlü bir desteğe sahip olmuştur.

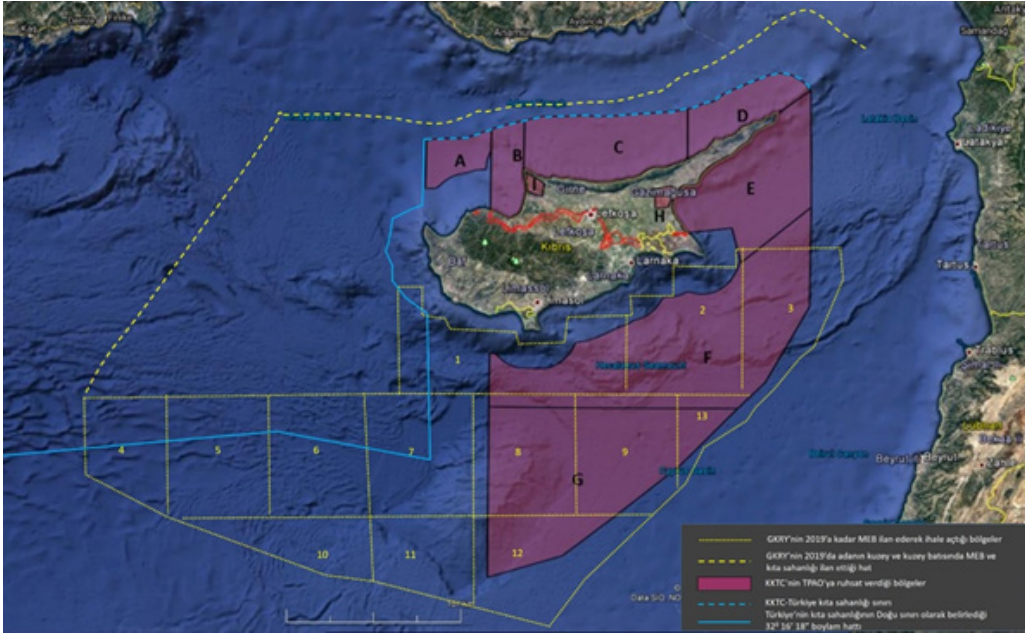
Üçüncü ihale duyurusunun AB resmî gazetesinde yayınlanmasının ertesi günü Türk Dışişleri Bakanlığı yaptığı basın açıklaması ile (2016 No: 74) Rum Yönetiminin, Kıbrıs Türk tarafının Ada'nın doğal kaynakları üzerindeki eşit, ayrılmaz hak ve çıkarlarını hiçe saydığını, aynı zamanda Türkiye'nin bölgedeki kıta sahanlığından kaynaklanan haklarını ihlal ettiğini duyurmuştur. Bakanlık ayrıca Türkiye'nin deniz yetki alanlarında hak ve menfaatlerini korumak için her türlü tedbirin alınacağını ve yabancı şirketlerin izinsiz hidrokarbon faaliyetlerinde bulunmasına, hiçbir şekilde izin verilmeyeceğini vurgulamıştır.

Türkiye'nin kararlı duruşu karşısında GKRY, Adanın doğal kaynaklarının tüm Kıbrıslılara ait olduğunu açıklamakla birlikte, Kıbrıslı Türklerin haklarının Kıbrıs sorununun kapsamlı bir çözümü çerçevesinde korunacağını ve Kıbrıs'ın hidrokarbonlarının tüm Kıbrıslılara fayda sağlayacağını ve refahlı bir geleceği garanti edeceğini açıklamıştır. Bu yaklaşımla adanın doğal kaynakları ile ilgili Kıbrıslı Türklerin haklarını tanımak yerine, Kıbrıs sorunu ile ilgili kendi tasarladığı çözüm parametrelerini gerçekleştirmek için bir kaldıraç olarak kullanma yolunu seçmiştir. (Letter dated 5 August 2016 A/70/1008).

GKRY-Türkiye-KKTC Karşılıklı Adımlar

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı "Rum tarafının sondaj faaliyetlerine 19 Eylül 2011 tarihinde başladığının açıklanması üzerine" KKTC ile kıta sahanlığı anlaşması imzalandığını açıklamıştır (2011 Basın Açıklaması No: 216). Türkiye ve KKTC 21 Eylül 2011 tarihinde New York'ta imzaladıkları kıta sahanlığı sınırlandırma anlaşması (Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Genel Müdürlüğü, 2011) ile Harita 2'deki A,B,C,D parsellerinin kuzey sınırı kıta sahanlığı sınırı olarak belirlenmiş ve iki ülke GKRY'nin Kıbrıslı Türklerin haklarını göz ardı eden hidrokarbon arama ihalesine tepki göstermekle kalmayacaklarını, aynı zamanda fiilen de harekete geçeceklerini göstermişlerdir.

Bu kararlılığın bir göstergesi olmak üzere KKTC tarafından Türkiye'nin milli petrol şirketi TPAO'ya adanın güneyinde arama ruhsatları verilmiştir (KKTC Bakanlar Kurulu K(II)1195-2011 sayılı kararı). TPAO'nun ruhsat sahalarından A,B,C,D sahaları GKRY'nin kıta sahanlığı, F ve G sahaları ise GKRY'nin MEB olarak belirlediği ve ihale açtığı sahalar ile çakışmaktadır.

Harita 2. Türkiye, KKTC ve GKRY Deniz Yetki Alanı İddiaları (TPAO verileri, Türkiye ve GKRY'nin hidrokarbon sahaları ile ilgili iddiaları ve Başeren 2010: 44 esas alınarak hazırlanmıştır).

Kıbrıs Rum Yönetimi, Türkiye-KKTC kıta sahanlığı anlaşmasına yaklaşımını BMGK'nin 541(1983) ve 550(1984) sayılı kararları bağlamında açıklamakta, dolayısıyla Adada tek meşru yönetim olarak kendisini görmekte ve bu anlaşmayı bu kapsamda yok kabul etmektedir (Letter dated 19 May 2014 A/68/883).

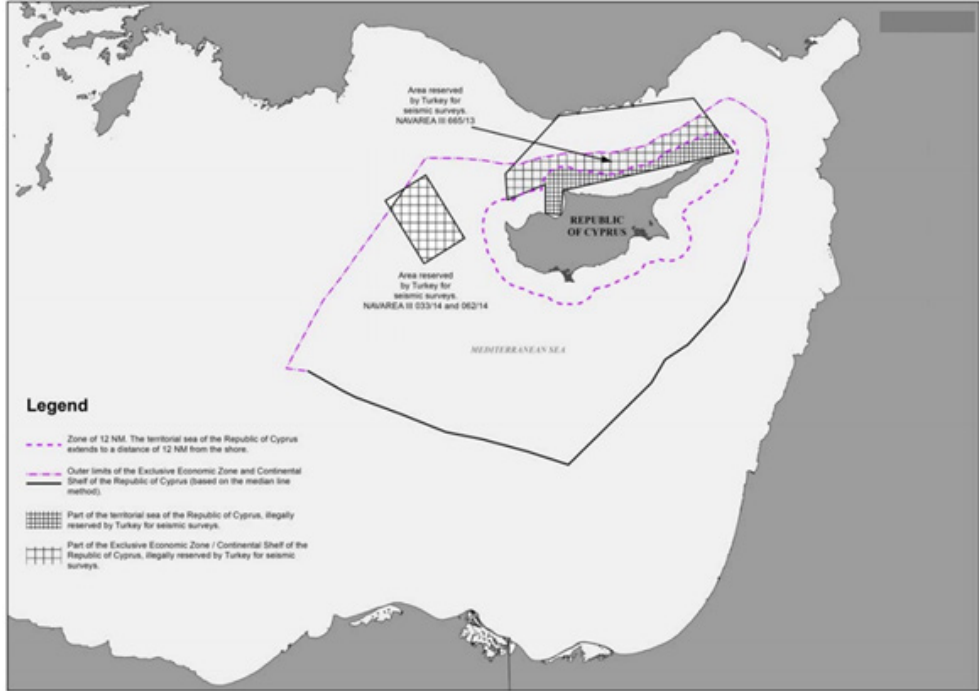
Türkiye, kendi kıta sahanlığı içindeki bölgelerle ilgili, Bakanlar Kurulunun 2012 yılında aldığı 2012/2802 ve 2012/2973 sayılı kararlarla adanın kuzeyinde, 2012/2968 sayılı kararla adanın doğusunda bir kısmı GKRY'nin kıta sahanlığı olarak belirlediği, bir kısmı da MEB olarak belirlediği ve 1,4,5,6,7 numaralı parsellerle çakışan bölgelerde TPAO'ya petrol arama izni vermiştir.

GKRY, Türkiye'nin bu kararının açıkça GKRY'nin kıta sahanlığı ve MEB'nin ihlali olduğunu bildirmiştir (Letter dated 15 June 2012 A/66/851). Türkiye'nin, 5 Eylül-18 Kasım 2013 tarihlerinde Zafer Burnu kuzeyi ve 18 Kasım-22 Aralık 2013 tarihlerinde Zafer Burnu doğusu ve güneyinde, Barbaros Hayreddin Paşa gemisi ile gerçekleştirmeyi planladığı sismik araştırma faaliyetinin de aynı şekilde GKRY'nin kıta sahanlığı ve MEB'nin ve uluslararası hukukun ihlali olduğunu belirtmiştir. Gökçeada Muhribinin refakatinde gerçekleştirilen faaliyetlerin, GKRY'nin karasularında egemenliğinin, BMGK'nin 541(1983) ve 550(1984) sayılı kararlarının ihlali olduğu belirtilerek, Türkiye gerilimi artıran faaliyetlerden kaçınmaya çağırılmıştır (Letter dated 29 October 2013 A/68/555; 5 December 2013 A/68/644).

GKRY, Doğu Akdeniz'deki hidrokarbon araştırmalarının Türkiye tarafından engellendiğini iddia ederek, Türkiye'yi saldırgan tavır sergilemekle suçlamaktadır. Böylece Türkiye'yi uluslararası baskı altında tutarak, faaliyetlerini kısıtlamaya çalışmaktadır. Bu kapsamda; 4 ve 5 Haziran 2013'te GKRY'nin verdiği yetki ile Doğu Akdeniz'de 12 numaralı parsel bölgesinde sismik araştırma yapan Petroleum Geo-Services isimli Norveç şirketine ait Ramform Sovereign gemisinin Türk Deniz Kuvvetleri tarafından taciz edildiği iddia edilmiştir (Letter dated 17 October 2013 A/68/537). Aradan kısa bir süre geçtikten sonra bu sefer 25 Temmuz 2013 tarihinde 1 ve 7 numaralı parsel bölgelerinde faaliyet gösteren İtalyan bayraklı Odin Finder isimli araştırma gemisinin Türk Deniz Kuvvetlerine ait bir savaş gemisi tarafından taciz edildiği iddia edilmiştir. Söz konusu geminin GKRY tarafından petrol ve gaz faaliyetleri için deniz altı kablo döşeme araştırması kapsamında sondaj yapmak üzere yetkilendirildiği belirtilmiştir (Letter dated 12 November 2013 A/68/593).

GKRY, 2014 yılında Birleşmiş Milletlere Türkiye'nin ihlallerinin yeni bölgelerde artarak devam ettiğini şikâyet etmiştir. Barbaros Hayreddin Paşa Sismik Araştırma Gemisinin 12 Aralık 2013 ile 14 Ocak 2014 tarihlerinde

adanın kuzeyinde gerçekleştirdiği ve 27 Ocak - 13 Mayıs 2014 tarihlerinde gerçekleştirmesi öngörülen araştırmalarının; GKRY'nin kara sularındaki ege-menliğinin (Harita 3, küçük kareli taralı alan), münhasır ekonomik bölgesi ve kıta sahanlığının (Harita-3, büyük kareli taralı alan) doğal kaynaklarını ve deniz tabanının doğal kaynaklarını keşfetme ve kullanma haklarının ihlali olduğunu öne sürmüştür.

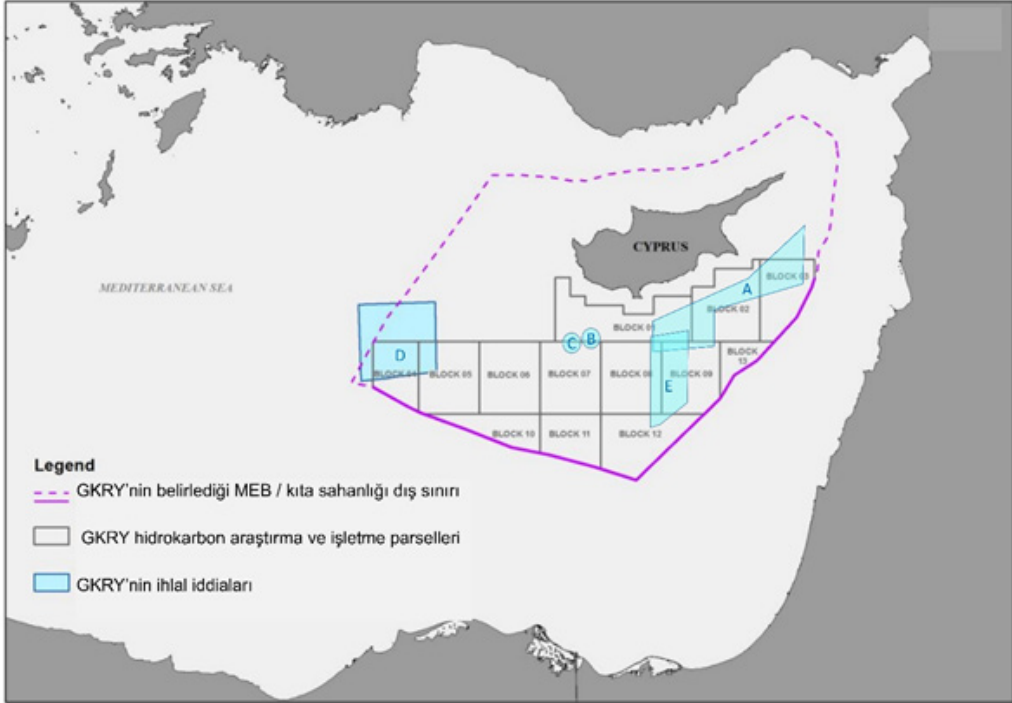
Harita 3. Barbaros Hayreddin Paşa Sismik Araştırma Gemisinin 2014 Yılında Faaliyetleri ile İlgili GKRY'nin İhlal İddiaları (Letter dated 13 February 2014 A/68/759).

Kıbrıs Rum Yönetiminin BM nezdindeki bu iddiaları Türkiye tarafından kabul edilmemiştir. Rum Yönetiminin iddialarına verilen cevapta; 32° 16' 18" boylamının batısının Türk kıta sahanlığı olarak belirlendiği, diğer GKRY iddialarına konu olan bölgelerin KKTC ile 21 Eylül 2011 tarihinde imzalanan kıta sahanlığı anlaşması ile belirlenen KKTC'nin yetki alanında olduğu belirtilmiştir (Letter dated 25 April 2014 A/68/857).

2014 yılı son çeyreğine gelindiğinde, Barbaros Hayreddin Paşa gemisinin iki savaş gemisi eşliğinde 20 Ekim - 30 Aralık 2014 tarihlerinde Kıbrıs'ın güneyinde özellikle 1,2,3,8,9 nolu parsellerde planlanan faaliyeti (Harita 4, A bölgesi) ile ilgili bizzat Rum Yönetimi lideri Nicos Anastasiades tarafından

BM'ye bir mektup gönderilmiştir. Mektupta; 2,3,9 nolu parsellerde ENI ve KOGAS'a yetki verildiği belirterek, Türkiye'nin bu tarz tehditkâr tavırlarının Kıbrıs sorunu müzakerelerinin verimli bir şekilde sonuçlanmasını da olumsuz etkilediğini bildirmiştir. Bu nedenle de Derviş Eroğlu ile 9-10 Ekim 2014 tarihlerinde gerçekleşmesi planlanan Kıbrıs müzakereleri konulu görüşmeleri askıya aldığı bildirilmiştir (Letter dated 6 October 2014 A/69/425).

GKRY, kendi münhasır ekonomik bölgesi ve kıta sahanlığı bölgesinde Türkiye'nin tacizlerinin 2015 yılında da devam ettiğini iddia etmiştir. Bu kapsamda araştırma yetkisi verilen *MV Flying Enterprise* isimli geminin Kıbrıs adasının güneyinde gerçekleştirdiği jeofizik araştırmasının 17 Aralık 2015 tarihinde TCG Gediz Firkateyni tarafından taciz edildiği (Harita 4, B ve C bölgeleri) BM'ye bildirilmiştir (Letter dated 29 February 2016 A/70/767).

Harita 4. GKRY'nin Deniz Yetki Alanı İhlal İddiaları (Note verbale dated 13 November 2014 A/69/582; Letter dated 12 December 2018 A/73/651; Letter dated 19 February 2019 A/73/753; Letter dated 29 February 2016 A/70/767).

Türkiye'nin bu iddialar karşısındaki yanıtı Kıbrıslı Türkleri ve Rumları temsil etmeye yetkili *tek bir otoritenin* mevcut olmadığı yönünde olmuştur. Türk donanma gemilerinin, bilimsel araştırma faaliyetlerinin Türkiye'nin rızası olmadan gerçekleştirildiğini tespit ettiklerinde müdahale etme hakkına sahip olduklarını belirtmiştir (Letter dated 17 March 2016 A/70/788).

Türkiye bölgedeki deniz yetki alanlarının belirlenmesinde 'kıtaların üstünlüğü' ilkesini dikkate almakta, adaların deniz yetki alanlarının bu kapsamda kıtalara üstün olamayacağını savunmaktadır. Aralarında Birleşik Krallık - Fransa, İtalya - Tunus, Romanya - Ukrayna, Bangladeş - Myanmar ve Nikaragua - Kolombiya örneklerinin de bulunduğu uluslararası hukuk uygulamalarında bu ilkenin doğrulandığı Türkiye tarafından ortaya konulmaktadır (Letter dated 15 June 2016 A/70/945). GKRY Türkiye'nin bu argümanını kabul etmediğini daha önce Mısır, Lübnan ve İsrail ile imzaladığı deniz yetki alanları anlaşmalarını örnek göstererek reddetmekte ve GKRY deniz yetki alanlarının uluslararası hukukun ilgili kurallarına uygun olarak belirlendiğini iddia etmektedir (Letter dated 4 May 2017 A/71/900).

2018 yılında Türkiye'nin kendi kıta sahanlığı olarak belirlediği Akdeniz'in derin deniz bölgesinde sismik araştırmalarını artırması, bu kapsamda; Barbaros Hayreddin Paşa'nın destek gemileri ve Türk savaş gemileri eşliğinde 18 Eylül 2018 tarihinden itibaren sismik araştırmalara başlaması (Harita 4, D bölgesi), GKRY tarafından yasadışı kabul edilmiş, bu nedenle toplanan verilerin de GKRY'ye ait olduğu savunulmuştur (Letter dated 12 December 2018 A/73/651).

Türkiye'nin 26 Şubat - 26 Mayıs 2019 tarih aralığında, GKRY'nin belirlediği 1, 8, 9, 12 numaralı parselleri içeren bölge (Harita 4, E bölgesi) için bir uyarı yayınlaması ve Barbaros Hayreddin Paşa'nın bölgede sismik araştırmalara başlaması aynı şekilde GKRY'nin tepkisine neden olmuştur. GKRY tarafından İtalyan ENI ve Fransız TOTAL şirketlerine araştırma izni verilmiş olan bölgenin Lübnan, İsrail ve Mısır ile yapılan anlaşmalarla sınırlandırılmış MEB içinde olduğu iddia edilen mektupta, bölgede sadece GKRY'nin yetkili olduğu belirtilmiştir (Letter dated 19 February 2019 A/73/753).

Rum yönetiminin bu iddialarına KKTC tarafından verilen cevapta; BM Genel Sekreterinin 2012 yılında Güvenlik Konseyine sunduğu rapora atıf yapılarak adanın doğal kaynakları üzerinde her iki toplumun da hak sahibi olduğu, lisans alan enerji şirketlerinin, Kıbrıslı Türklerin hidrokarbonların ortak sahipleri olduğunu ve hidrokarbonların işletilmesi ile ilgili kararlara etkin katılmalarını kabul etmeleri gerektiği belirtilmiştir. Rum Yönetiminin tek taraflı tutumu karşısında, Kıbrıslı Türklerin haklarını korumak amacıyla Türkiye ile

2011 yılında kıta sahanlığı sınırlandırma anlaşması imzalandığı ve TPAO'ya araştırma izni verildiği vurgulanmıştır (Letter dated 8 April 2019 A/73/827).

2019 yılında Akdeniz enerji kaynakları konusunda artan Türkiye-GKRY meydan okumaları, Mayıs 2019'da GKRY'nin adanın kuzeyinde Türk kıta sahanlığını içerecek ve TC-KKTC arasındaki MEB sınırlandırma anlaşmasını ihlal edecek şekilde, kıta sahanlığı ve MEB sınırı belirlemesiyle (Harita 2, Türkiye ile Ada arasındaki kesik çizgili hat) yeni bir boyut kazanmıştır (Note Verbal dated 04 May 2019 Ref: 06.23.001). Böylece GKRY adanın kuzey kesimini de tartışmanın içine çekerek, sorunlu alanları genişletme yoluna gitmiştir.

ABD ve AB'nin GKRY Akdeniz Enerji Politikasına Yaklaşımı

Enerjide dışa bağımlılık açısından 2017 yılında en yüksek seviyeye (%55,1) ulaşan Avrupa Birliği'nin doğalgazdaki bağımlılığı %74,3 ile daha yüksek seviyelerde gerçekleşmiştir (EC 2019b). AB'nin doğalgazda %38,7 seviyesinde Rusya'ya bağımlı olması (European Commission Eurostat, 2019) ayrıca hassasiyet olarak görülmektedir. Bu husus 2006 yılından itibaren çeşitli kereler Rusya ve Ukrayna arasında baş gösteren gerilimlerle iyice açığa çıkmıştır.

Nitekim doğalgaz arz güvenliği sorunu AB Juncker Komisyonunun 2014 yılında başlattığı AB Enerji Birliği (EU Energy Union)'nin önemli konularından biri olmuştur. Bu anlamda son yılların en büyük doğalgaz kaynaklarının keşfedildiği Doğu Akdeniz, bölgesel anlamda olduğu gibi AB enerji politikaları açısından da önemli görülmektedir. Doğu Akdeniz'in Avrupa Birliği için umut verici bir gaz kaynağı olduğu, çeşitlendirme fırsatlarını arttırdığı, 2017 yılında yayınlanan Enerji Birliği 2nci durum raporunda da belirtilmiştir (European Commission, 2017: 9).

AB Enerji Birliği girişimi çerçevesinde, 2015 yılında Akdeniz için Birlik (The Union for the Mediterranean -UfM) üye devletleri ile Avrupa Birliği üyesi ülkeler arasında karşılıklı güven ve şeffaflığa dayalı ortaklıkları kolaylaştırmak için üç üst düzey enerji platformu oluşturulmuştur. Bunlardan birisi de Gaz Platformu (UfM Gas Platform)'dur (UfM, t.y.). AB üyesi olmayan ülkelerle kurulacak iş birliği platformları aracılığı ile AB'nin enerji arz güvenliğine katkı sağlanması amaçlanmaktadır.

AB, bölgede geliştirilen enerji projelerini de bu kapsamda destekleme programlarına dahil etmektedir. Yunanistan kökenli IGI Poseidon S.A. şirketi tarafından, Doğu Akdeniz'de üretilmesi muhtemel doğalgazı, Kıbrıs-Girit-Yunanistan ana karası üzerinden Avrupa'ya iletmek üzere geliştirilen 'EastMed' boru hattı projesi, AB Komisyonu tarafından *Project of Common Interest (PCI)*

listesine dahil edilmiştir. Tek bir Avrupa gaz pazarı ve güvenli bir iletim ağı oluşturmak amacıyla on yıllık kalkınma planına da dahil edilen projenin ön araştırma finansmanı için 2 milyon Euro tahsis edilmiştir (IGI Poseidon, t.y.).

2016 yılı Mayıs ayında gerçekleşen AB-ABD Enerji Konseyi (U.S.- EU Energy Council) toplantısı sonrası yapılan ortak açıklamada; AB üye devletlerinin egemenliklerine ve doğal kaynaklarını araştırma ve kullanma konusunda egemenlik haklarına saygı gösterilmesi gerektiği vurgulanmıştır (European Union External Action, 2016). Böylece GKRY ve Türkiye arasında zaman zaman Yunanistan ve Mısır'ın da dahil olduğu Akdeniz enerji kaynaklarının paylaşımı sorununda AB üyesi devletlere destek verileceği ortaya konmuştur. Nitekim 2019 yılında hazırlanan Avrupa Konseyi 2019 Türkiye Çalışma Raporunda; Mart 2018'deki Avrupa Konseyi'nin Türkiye'nin Doğu Akdeniz ve Ege Denizi'nde devam eden yasadışı eylemlerini şiddetle kınadığı, ayrıca, Türkiye'nin uluslararası hukuka ve iyi komşuluk ilişkilerine saygı gösterme yükümlülüğünün hatırlatıldığı ve Kıbrıs'ın doğal kaynaklarını uluslararası hukuka uygun olarak keşfetme ve kullanma haklarına saygı duymaya çağırıldığı hususları yer almıştır. Ayrıca AB'nin Mart 2019'da, Türkiye'yi, uygun bir şekilde ve Kıbrıs ile tam dayanışma içinde cevap vereceği bu tür yasadışı eylemlerden kaçınmaya çağırdığı bilgisi verilmiştir (EC, 2019a).

Türkiye'nin son dönemde artan sismik araştırma ve sondaj faaliyetlerinden sonra AB, Türkiye'yi bu tutumundan geri adım attırarak kademeli bir baskı politikasını hayata geçirmeye yönelmiştir. Bu kapsamda; AB Konseyi, birliğin yürütme organı olan Avrupa Komisyonu'ndan, 2020 yılından itibaren Türkiye'ye aktarılan üyelik öncesi AB fonlarının azaltılmasını talep etme kararı almıştır. Ayrıca 11 Kasım 2019 tarihinde AB dışişleri bakanları Türkiye'nin Kıbrıs açıklarında doğalgaz arama çalışmalarında yer alanlara seyahat yasağı ve şahısların mal varlıklarının dondurulmasını içeren yaptırımlar için yasal bir çerçeve oluşturulması konusunda anlaşmaya varmıştır (BBC, 2019). Bu aşamadan sonra, AB'nin Türkiye'yi politika değiştirmeye zorlayıcı adımlarının çeşitli sahalara yayılarak genişletileceği öngörülmektedir. Dolayısıyla, AB'nin Kıbrıs sorununda taraflara eşit mesafede durmak yerine açık şekilde GKRY'ye destek vereceğini söylemek mümkün görülmektedir.

GKRY ve Doğu Akdeniz'de Enerji İş Birlikleri

Doğu Akdeniz havzasında yeraltı zenginliklerinin keşfi sonrası, 2003 yılından itibaren GKRY'nin öncelikle ikili iş birlikleri kurmaya çalıştığı, bu kapsamda Mısır, Lübnan, İsrail ile MEB sınırlandırma anlaşmaları imzaladığı görülmektedir. GKRY'nin başlattığı araştırma faaliyetleri neticesi 2011 yılında doğalgaz

keşfedilmiş, ancak Doğu Akdeniz'de bulunan diğer rezervlerle birlikte ihraç edilmesi yatırım maliyeti açısından daha uygun görülmüştür (Karagöl ve Özdemir, 2017: 35). Bu aşamadan sonra GKRY doğalgazı dünya piyasalarına ulaştıracak çok taraflı iş birlikleri oluşturma gayreti içine girmiştir. GKRY için, bölgedeki diğer doğalgaz ihracatçısı konumuna gelen ülkeler olan Mısır ve İsrail bu konuda doğal iş birliği yapılacak ülkeler olarak belirlemiştir. Boru hattı planlamalarından birinin varış ülkesi İtalya zaman zaman iş birliği yapılan ülke olurken, geçiş ülkesi olan Yunanistan, aynı zamanda GKRY'nin geleneksel destekçisi olarak, iş birliği yapılan ülke olarak yer almıştır. GKRY Akdeniz enerji politikasında en önemli partner olarak İsrail'i görmektedir. Bölgede İsrail gibi güçlü bir ülke ile iş birliğinin diğer ülkelerle uygun anlaşmalar yapmasına etki edeceği değerlendirilmektedir.

Kıbrıs sorunu temelinde, GKRY'nin Akdeniz enerji politikasının Türkiye ve KKTC ile taban tabana zıt olması, bulunan gaz miktarının tek başına işletilmesi için yeterli görülmemesi gibi etkenler GKRY'yi çok taraflı iş birliğine zorunlu kılmaktadır. Bu kapsamda bölgedeki doğalgazın ihracı için boru hattı inşa edilmesi, ihraç edilecek elektrik üretimi için enerji santrallerinin, ortak depolama terminallerinin, Kıbrıs'ta sıvılaştırılmış veya sıkıştırılmış gaz ihraç edecek tesislerin ve hem LNG hem de CNG gemilerine hizmet etmek için limanların inşası gibi projeler zaman zaman gündeme gelmektedir. Bölgedeki enerji kaynağı, ülkeler için ekonomik anlamda hayati önem taşımakla birlikte GKRY, Kıbrıs sorununun çözümünde enerji kartını kullanmak için İsrail, Mısır ve Yunanistan başta olmak üzere yukarıdaki projeler kapsamında çeşitli iş birliği platformları oluşturmaya gayret göstermektedir. Ancak söz konusu enerji iş birliği platformlarının, gelecekte Kıbrıs sorununun girdabına kapılarak, soruna birinci derecede dahil olma riski bulunmaktadır. Türkiye-KKTC ve Yunanistan-GKRY soruna enerji paylaşımı bağlamının ötesinde, Kıbrıs sorunu olarak da yaklaşmaktadırlar. Taraflarca, enerji sorununda geri adım, Kıbrıs sorununda geri adım olarak algılanmaktadır.

Bölgedeki bir diğer ülke olan İsrail'in keşfettiği doğalgaz için en yakın ve büyük pazar Türkiye'dir. Ceyhan'a dönecek boru hattı vasıtasıyla gazın Türkiye'ye getirilmesi ve buradan Avrupa'ya gönderilmesi ile ilgili projeler uzun süre gündemde olmuştur (DW, 2003; NTV, 2019). Ancak son on yıldır Türkiye-İsrail ilişkilerinde yaşanan ciddi sıkıntılar bu projelerin hayata geçmesine imkân tanımamıştır. İsrail, kendi gazı ile birlikte GKRY'nin gazını Kıbrıs adası, Girit ve Yunanistan Mora yarımadası üzerinden Avrupa'ya taşıyacak EastMed boru hattı projesine olumlu bakmaktadır. 2016 yılında Kıbrıs yerel basınında da heyecanla tartışılan proje ile ilgili 27 Şubat 2017 günü, GKRY, Yunanistan, İsrail ve İtalya Enerji Bakanları tarafından Tel Aviv'de ortak

bildiri yayınlanmıştır. Dört ülke çalışmaların hızlandırılması için koşulların incelenmesi amacıyla, çalışma grubu oluşturulması konusunda mutabakat sağlamıştır (Cyprus News Agency, 2017). Başlangıçta yılda 10 milyar m³ kapasiteye sahip olacak şekilde planlanan projenin sonraki yıllarda 20 milyar m³ kapasiteye çıkarılabileceği öngörülmekte ve toplam yatırım maliyetinin 6.2 milyar Euro olması beklenmektedir (The Ministry of Energy, t.y.). 2 Ocak 2020 tarihinde İsrail, Yunanistan, GKRY enerji bakanlarının imzaladığı projeyi İtalya'nın ileriki bir tarihte imzalayacağı (DW, 2020) açıklansa da Mayıs 2020 tarihi itibarıyla beklenen imza atılmamıştır. Finansman zorlukları, yüksek maliyet, deniz dibi jeolojik durumun yarattığı riskler, deniz derinliğinin yarattığı teknik zorluk, Türkiye'nin engelleme çabaları gibi faktörler nedeniyle projenin hayata geçebileceği hakkında şüpheler bulunmaktadır (Baconi, 2017: 10; Kökyay 2019: 214). Bu nedenle projenin ekonomik olmaktan öte, Türkiye'yi baskı altına almaya yönelik *siyasi bir proje* olduğu değerlendirilmektedir.

Türkiye'nin ikili ilişkilerde sorun yaşadığı diğer bölge ülkesi Mısır, 2008 yılında 14 milyar m³ LNG ihracatı yaparken, 2015 yılına kadar azalmış ve sıfır seviyesine inmiştir. 2018 yılında tekrar 2 milyar m³ seviyesinde LNG ihracatı yapan Mısır'ın (BP, 2019: 39) yeniden ihracatçı olması 2015 yılında Zohr sahasında 850 milyar m³ doğal gaz bulunmasından kaynaklanmaktadır. Mısır, 2015 sonrası zamanla artan üretim seviyesini ihraç edebilecek önceden sahip olduğu LNG tesislerine ilave olarak yeni tesis inşası planlamaktadır (Ediger, Devlen ve Bingöl McDonald, 2012: 83). İsrail ve GKRY'nin doğal gazını pazarlamak için, Mısır'ın LNG tesislerinden faydalanılması alternatif yollardan birisidir. Mısır da bu yaklaşıma çok hevesli görünmektedir. Zira, Mısır'ın stratejik önemini artıracak bu seçenek aynı zamanda ekonomik açıdan da fayda sağlayacaktır.

Bölgedeki enerji kaynakları ile ilgili bir diğer uluslararası oluşum Doğu Akdeniz Gaz Forumu (*Eastern Mediterranean Gas Forum - EMGF*)'dur. 14 Ocak 2019'da, GKRY, Mısır, Yunanistan, İsrail, İtalya, Ürdün ve Filistin enerji bakanlarının katılımı ile Kahire'de hayata geçirilen Forum; arz ve talebi sağlayarak, üye ülkelerin çıkarlarına hizmet edecek bölgesel bir gaz piyasasının kurulmasını hedeflemektedir. Forum'un ikinci toplantısı 25 Temmuz 2019 tarihinde yine Kahire'de gerçekleşmiştir. Türkiye ve Lübnan'ın katılmadığı toplantılarda Forum'u uluslararası örgütlenme seviyesine yükseltme taahhüdünde bulunulmuştur (Anadolu Ajansı, 2019). 16 Ocak 2020 tarihinde yine Kahire'de gerçekleşen Forum tüzüğüne kabul edildiği üçüncü EMFG toplantısına AB ve Dünya Bankası temsilcileri ile ABD ve Fransa gözlemci olarak katılmıştır (PİO, 2020). Forum'un sağladığı uluslararası destek ile GKRY'nin, Kıbrıs Türklerini ve Türkiye'nin Akdeniz'deki haklarını yok sayan

yaklaşımında konumunu güçlendirmeyi amaçladığı değerlendirilmektedir. Türkiye'nin görüşü Cumhurbaşkanı tarafından "Doğu Akdeniz'de Türkiye'yi ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ni yok sayan hiçbir proje hayata geçirilemez" sözleri ile ortaya koymuştur (T.C. Cumhurbaşkanlığı, 2019). Fransa'nın da yer almayı istediği Forum'un amaçlarından birisi de altyapı maliyetlerini düşürmek olarak belirlenmiştir. Bu konuda Mısır'ın mevcut altyapısından istifade edilecek olması, Mısır'ın GKRY politikalarını desteklemesinde etken görülmektedir (The Arab Weekly, 2019).

Bölgeye yönelik iş birliklerinde Rusya'nın etkilerinden de bahsetmek gerekmektedir. Akdeniz'i stratejik bir bölge olarak gören Rusya, özellikle Suriye krizinden sonra burada varlık göstermek için fırsat bulmuştur. GKRY 2012 yılında büyük bir ekonomik krize girmiştir. Yaşanan kriz nedeniyle 2013 yılında Rusya ile gerçekleşen kredi görüşmeleri sonrası 10 Ocak 2014'te GKRY Bakanlar Kurulunun Rus uçaklarının Baf şehrindeki Andreas Papandreu hava üssünden faydalanmasını öneren Savunma Bakanlığının taslak teklifini onaylaması ve Şubat 2014'te Büyük Petro isimli Rus kruvazörünün Limasol Limanı'nı ziyareti (Hasanoğlu, 2015: 57). GKRY-Rusya Ortodoks kardeşliğine dayalı ilişkilerinin genişleme potansiyelini ortaya koymaktadır. Buna karşın, Suriye'deki varlığına ilave olarak Libya'daki fırsatı değerlendirerek Akdeniz'e daha güçlü yerleşme hesapları yapan Rusya'nın, enerji başta olmak üzere birçok alanda iş birliği yaptığı Türkiye ile de Doğu Akdeniz doğalgaz kaynakları bağlamında yakın ilişkiler geliştirebileceği düşünülmektedir (Kısacık ve Erenel, 2019: 72).

Son dönemdeki gelişmelere bakıldığında Türkiye'nin, Akdeniz'deki haklarını koruma yolunda Silahlı Kuvvetlerini de kullanacak derecede sert önlemlere başvurabileceği görülmektedir. Türkiye bu kararlılığı ortaya koyarken bölgede başat güç olma politikası güttüğü izlenimi vermektedir. Ancak diğer bölge ülkeleri bu politikayı arzu etmedikleri gibi tepki politikası geliştirmek adına iş birliği zemini arayışına girmektedirler. Türkiye karşıtı bloklaşma sonucu, İkinci Dünya Savaşı sonrası oluşan Türkiye-İsrail ekseninin yerine yeni bir eksen ortaya çıkmaktadır (Ediger, Devlen ve Bingöl McDonald, 2012: 73-92). Oluşmaya başlayan İsrail-GKRY-Yunanistan ekseninin (buna Mısır'ın da eklenmesi mümkündür) ABD ve AB tarafından desteklendiğini gösterecek açıklamalar mevcuttur (Euronews, 2020).

Sonuç

GKRY'nin Akdeniz enerji politikasının temelinde, bir tek egemen unsurun bulunduğu görüşü yatmaktadır. Mevzuatın oluşumundan, deniz yetki alanı

sınırlandırma anlaşmalarına; hidrokarbon ihalelerinden, doğalgaz işletim planlamalarına kadar adanın tümünde GKRY, meşru egemen haklarını kullandığı argümanı ile hareket etmektedir. Bu durum Kıbrıs Türklerini ve Türkiye'yi 1974 sonrası kazanımlarını kaybetme riski ile karşı karşıya getirmektedir. GKRY'nin yaklaşımı Türk tarafını, sadece Kıbrıslı Türklerin hakları ile ilgili değil, Türkiye'nin kendi hakları ile ilgili de taviz vermeye zorlamaktadır.

GKRY, keşfedilen hidrokarbon kaynaklarının bir an önce uluslararası pazarlara ulaştırılması ve ülke ekonomisine katkı sağlaması için gayret göstermektedir. Elde edilecek ekonomik gücün, Kıbrıslı Türkleri Kıbrıs sorununu çözmekte ikna edeceği hesaplanmaktadır. Ayrıca ekonomik açıdan güçlü bir GKRY'nin, AB ve İsrail ile birlikte, Kıbrıs sorununun çözümünde, politik açıdan da daha güçlü olacağı iddia edilmektedir (Παμπορίδης, 2012: 83). Dolayısıyla GKRY'nin, Akdeniz'de sahip olmayı umduğu olası hidrokarbon kaynaklarını, ekonomik değeri yanında siyasi açıdan da bir araç olarak kullanma amacında olduğu görülmektedir. GKRY, bu hedefe ulaşmak için İsrail, Mısır, Ürdün, Filistin gibi bir araya gelmesi zor görülen aktörleri bir platformda birleştirmek için AB'yi kullanmayı da ihmal etmemektedir. AB desteğini alan GKRY, bu politik yaklaşımı ile iş birliğine muhtaç olmasına karşın, kendisinin vazgeçilmez olduğu görüntüsü yaratmaktadır.

GKRY Akdeniz enerji politikasında kilit taşın Mısır olduğu görülmektedir. Ancak Mısır'ın başat pozisyonunda olduğu EMGF girişiminde, ABD ve AB'nin toplantılara katılarak Mısır'a destek verdiği de ortadadır. Bu açıdan, bölgenin ihracat altyapısına ve en büyük rezervine sahip ülkesi Mısır'ın mevcut yaklaşımının değişmesi beklenmemekle birlikte, yaklaşımındaki olası bir değişikliğin Doğu Akdeniz gaz kaynaklarının pazarlanmasını zora sokacağını, ihtiyaç duyulan yeterli altyapı ve doğalgaz rezervinden kârlılık prensipleri kapsamında mahrum kalınacağı değerlendirilmektedir. Bu ihtimale karşı GKRY, alternatif birlikte kapsamında İsrail-GKRY-Yunanistan eksenli East-Med projesini de gündemde tutmaya devam etmektedir.

Ayrıca Akdeniz'de meydana gelebilecek istikrarsızlıkların bölgede yapılacak yatırımlar üzerinde olumsuz etkisi olacağı açıktır. Yüksek maliyetlere ulaşan enerji yatırımlarının istikrarsız bir ortamda taşıyacağı risk, yatırımcıları uzak tutacaktır. Böyle bir ortam en çok bölgede ekonomik çıkar sahibi olan devletleri olumsuz etkileyecektir. Türkiye'nin deniz alanlarındaki faaliyetleri ve KKTC'nin Maraş bölgesini iskâna açmak gibi kara alanlarında atacağı adımlar gerginliği artırma potansiyeli nedeniyle yatırımcıları uzak tutabilecektir. Yatırımcılara gereken güveni sağlamak için Rum yönetimi görünürde de olsa uzlaşma adımları sergileyebilecektir.

Avrupa Birliği, bölgedeki enerji piyasasında en önemli aktördür. Hidrokarbon üreticileri için büyük bir müşteri olmasının yanı sıra küresel çaptaki petrol şirketleri aracılığıyla üretici vasfı da bulunmaktadır. Avrupa enerji tüketiminde petrolün payı halen önemini korumakla birlikte tercih edilen yakıt olarak doğal gazın geçme konusunda ilerleme devam etmektedir. Yüksek tüketim rakamları nedeniyle Birliğin bölgeye ilişkin kararlarının tedarikçilerin pozisyonu üzerinde büyük bir etkisi olacaktır.

AB enerji tüketiminde doğalgazın payının artması, Avrupa gaz ihtiyacının ortalama %38,7'sini karşılayan Rusya'ya bağımlılığı perçinleyen bir etken olmaktadır. Enerji güvenliği ve sürekliliği açısından bağımlılıkları azaltmak isteyen Avrupa ülkeleri Akdeniz'de bulunan enerji kaynaklarını hesaba katan bir politik yaklaşım sergilemektedirler. Bu kapsamda henüz siyasal sorunlarını çözmemiş olan GKRY'ni Birliğe kabul etmenin ötesinde, deniz yetki alanları konusunda sorunlara hakkaniyet kriterleri dışında bir yaklaşımla, GKRY penceresinden bakmayı sürdürmektedir. GKRY'nin tek taraflı ve Kıbrıs Türklerinin haklarını yok sayarak belirlediği MEB bölgelerini tanımakta, bu bölgelerde açılan ihalelere Avrupalı şirketlerce katılım sağlanmakta ve bulunan kaynakların Avrupa'ya ulaştırılması için geliştirilen projelere destek verilmektedir.

Kıbrıs sorunu ile Doğu Akdeniz enerji paylaşım sorunu, birbirine bağımlı sorunlar olarak önümüzdeki süreçte uluslararası ilişkilerin odak noktasını teşkil edecek konuların içinde yer almaktadır. Türkiye-KKTC ve Yunanistan-GKRY taraflarının Kıbrıs sorununda ilerleme sağlamadan, enerji sorununun çözümünde ilerleme sağlamaları olası görülmemektedir. Eşitlik ve hakkaniyet temelinde buluşulması halinde tüm tarafların kazanacağı bir çözümün mümkün olduğu değerlendirilmektedir.

Kaynakça

- Baconi, Tareq (2017), *Pipelines And Pipedreams How The Eu Can Support A Regional Gas Hub in the Eastern Mediterranean*, London: European Council on Foreign Relations.
- Başeren, Sertaç Hami (2010), *Doğu Akdeniz Deniz Yetki Alanları Uyuşmazlığı*, İstanbul: Türk Deniz Araştırmaları Vakfı Yay.
- Commission of the European Communities (2001), *2001 Regular Report On Cyprus Progress Towards Accession*, Brussels.
- Δημοσθένους, Ιωάννα (2013), "Ο ρόλος της Κύπρου στην νέα ενεργειακή πραγματικότητα στην Νοτιο-Ανατολική Μεσόγειο", Αλεξάνδρα Προδρομίδου (ed.), *Η ενίσχυση των σχέσεων σε θέματα Ασφάλειας μεταξύ των κρατών στην περιοχή της Νοτιοανατολικής Μεσογείου*, Αθήνα: Ι.Ε.Κ.Ε.Θ., ss. 53-80.

- Doussis, Emmanuella (2004), "L'accord du 17 Février 2003 Entre Chypre et L'égypte Sur la Délimitation de Leurs Zones Économiques Exclusives : Bref Commentaire", A.Pedone (ed.), *Annuaire du Droit de la Mer 2004*, Paris: Institut du Droit Économique de la Mer, ss 143-155.
- Dünya Enerji Konseyi Türk Milli Komitesi (2007), *Petrol ve Doğal Gaz Çalışma Grubu Petrol Alt Çalışma Grubu Raporu*, Ankara.
- Ediger, Volkan S.; Devlen, Balkan ve Bingöl McDonald, Deniz (2012), "Levant'ta Büyük Oyun: Doğu Akdeniz'in Enerji Jeopolitiği", *Uluslararası İlişkiler*, s. 9 (33), İstanbul, ss. 73-92.
- Grigoriadis, Ioannis N. (2014), "Energy Discoveries in the Eastern Mediterranean: Conflict or Cooperation?", *Middle East Policy*, s. XXI (3), Washington, DC, ss. 124-133, DOI: 10.1111/mepo.12087.
- Hasanoğlu, İbrahim (2015), "Doğu Akdeniz'de Rusya'nın Stratejik Müttefiki: Güney Kıbrıs Rum Yönetimi", *EkoAvrasya*, s. 29, Ankara, ss. 54-57.
- Karagöl, Erdal Tanas ve Özdemir, Büşra Zeynep (2017), *Türkiye'nin Enerji Ticaret Merkezi Olmasında Doğu Akdeniz'in Rolü*, İstanbul: SETA Yay.
- Kısacık, Sina ve Erenel, Fahri (2019), "Doğu Akdeniz Güvenlik Algılamaları Bağlamında, Kalıcı Yapılandırılmış İşbirliği Savunma Anlaşması (The Permanent Structured Cooperation- PESCO) ve Enerji Güvenliği Meselelerinin Avrupa Birliği Türkiye İlişkilerine Olası Yansımalarını Anlamak", *Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi*, s. 2 (1), Yozgat, ss. 51-76.
- KKTC Bakanlar Kurulunun K(II)1195-2011 sayılı 22 Eylül 2011 tarihli kararı.
- Kökyay, Ferhat (2019), "Türk Dış Politikasında Yeni Bir Açmaz: East-Med", 6. *Uluslararası Sosyal Beşeri ve İdari Bilimler Sempozyumu*, 18-20 Nisan 2019, Elazığ: Asos Yay, ss. 214-215.
- Markou, Nikolaos (2016), *Exploration Activities Offshore Cyprus*, Ministry of Energy, Commerce Industry and Tourism toplantısında yapılan sunum, Limassol.
- Özersay, Kudret (2004), "Annan Planı ve Federal Yasaları Çerçevesinde Doğu Akdeniz Yetki Alanları", *Ankara Ü. SBF Dergisi*, s. 59 (3), Ankara, ss. 203-230.
- Örnek, Serdar ve Mızrak, Baransel (2016), "Bir Güvenlik Sorunu Olarak Kıbrıs'ın Enerji Kaynakları ve Uluslararası Aktörlerin Politikaları", *Bilge Strateji*, s.8 (15), İstanbul, ss. 13-32.
- Παμπορίδης, Γιώργος Π. (2012), *Οι Υδρογονάνθρακες της Κυπριακής Δημοκρατίας*, Λευκωσία: ΙΜΗ.
- Tsakiris, Theodoros (2018), "The Importance of East Mediterranean Gas for EU Energy Security: The Role of Cyprus, Israel and Egypt", *Cyprus Review*, s. 30 (1), Nicosia, ss. 25-50.
- T.C. Bakanlar Kurulu Kararları No: 2012/2802, 2012/2968, 2012/2973, *Resmi Gazete*, Sayı: 28276, Tarih: 27 Nisan 2012.
- T.C. Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Genel Müdürlüğü'nün 14/10/2011 Sayı: B.02.0.KKG.0.10/101-402/3166 sayılı yazısı.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı (25 Mart 2016), "GKRY'nin Açtığı Üçüncü Uluslararası Hidrokarbon Arama İhalesi", Basın açıklaması No: 74.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı (21 Eylül 2011), "Türkiye – KKTC Kıta Sahaneliği Sınırlandırma Anlaşması İmzalanması", Basın açıklaması No: 216.
- Yaycı, Cahit (2011), "Doğu Akdeniz'de Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılmasında Libya'nın Rolü ve Etkisi", *Güvenlik Stratejileri*, s. 7 (14), İstanbul, ss. 17-41.

BM Deniz Hukuku Bültenleri

Law of the Sea Bulletin No 52, 2003.

_____ No 54, 2004.

_____ No 57, 2005.

_____ No 59, 2005.

_____ No 73, 2010.

_____ No 74, 2011.

_____ No 75, 2011.

BM'ye Sunulan Belgeler

From the Permanent Representative of Cyprus to the United Nations addressed to the Secretary General:

Letter dated 15 June 2012 A/66/851

_____ 29 October 2013 A/68/555

_____ 17 October 2013 A/68/537

_____ 5 December 2013 A/68/644

_____ 12 November 2013 A/68/593

_____ 13 February 2014 A/68/759

_____ 19 May 2014 A/68/883

_____ 6 October 2014 A/69/425

_____ 13 November 2014 A/69/582

_____ 5 August 2016 A/70/1008

_____ 29 February 2016 A/70/767

_____ 4 May 2017 A/71/900

_____ 12 December 2018 A/73/651

_____ 19 February 2019 A/73/753

Note Verbal dated 04 May 2019 Ref: 06.23.001 of Republic of Cyprus Ministry of Foreign Affairs to the Secretary-General of the United Nations.

From the Permanent Representative of Turkey to the United Nations addressed to the Secretary-General:

Letter dated 25 April 2014 A/68/857

_____ 17 March 2016 A/70/788

_____ 15 June 2016 A/70/945

_____ 8 April 2019 A/73/827

Elektronik kaynaklar

Υπηρεσία Υδρογονανθράκων (t.y.), Άδειες που έχουν χορηγηθεί http://www.mcit.gov.cy/mcit/hydrocarbon.nsf/page16_gr/page16_gr?OpenDocument (E.T. 05 Mart 2020).

Anadolu Ajansı (2019), *Doğu Akdeniz Gaz Forumu bakanlar düzeyinde toplandı*, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/-dogu-akdeniz-gaz-forumu-bakanlarduzeyinde-toplandi> /1541691 (E.T. (28 Kasım 2020)).

- BBC (2019), AB: Doğu Akdeniz sondaj çalışmaları nedeniyle Türkiye'ye yaptırımların çerçevesi belirlendi, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-50378376> (E.T. 05 Mart 2020).
- BP (2019), *BP Statistical Review of World Energy 2019*, <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2019-full-report.pdf> (E.T. 05 Mart 2020).
- Commission of the European Communities (2000), *Regular report from the Commission on Cyprus' progress towards accession 2000. COM (2000) 702 final*, http://aei.pitt.edu/44552/1/cyprus_2000.pdf (E.T. 25 Temmuz 2019).
- Chossudovsky, Michel (2009), *War and Natural Gas: The Israeli Invasion and Gaza's Offshore Gas Fields*, <https://www.globalresearch.ca/war-and-natural-gas-the-israeli-invasion-and-gaza-s-offshore-gas-fields/11680> (E.T. 05 Mart 2020).
- Cyprus News Agency (2017), *Kıbrıs, Yunanistan, İsrail ve İtalya çalışma grubu EastMed boru hattını destekliyor*, <http://www.cna.org.cy/WebNewstr.aspx?a=a183656ef4174448ad49d6eced14db02> (E.T. 05 Aralık 2020).
- Delek Group (2017), *Our Operations*, <https://www.delek-group.com/our-operations/east-med/> (E.T. 07 Kasım 2020)
- Delek Drilling (t.y.), *Aphrodite Gas Field*, <https://www.delekdrilling.com/project/aphrodite-gas-field> (E.T. 04 Kasım 2020).
- DW (2003), *Doğalgaz Doğu Akdeniz'de dengeleri değiştirdi*, <https://www.dw.com/tr/do%C4%9Falgaz-do%C4%9Fu-akdenizde-dengeleri-de%C4%9Fi%C5%9Ftirdi/a-16747467>. (E.T. 08 Aralık 2020).
- _____ (2020), *EastMed: Belirsizliklerle dolu boru hattı projesi*, <https://www.dw.com/tr/east-med-belirsizliklerle-dolu-boru-hatt%C4%B1-projesi/a-51883677> (E.T. 08 Mart 2020).
- EC (2019a), *Commission Staff Working Document Turkey 2019 Report*, <https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/20190529-turkey-report.pdf> (E.T. 05 Aralık 2020).
- EC (2019b), *EU energy in figures, Statistical pocketbook 2019*, <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/e0544b72-db53-11e9-9c4e-01aa75ed71a1> (E.T. 18 Nisan 2020).
- ENI (2017), *Eni begins producing from Zohr, the largest ever discovery of gas in the Mediterranean Sea*, <https://www.eni.com/en-IT/media/press-release/2017/12/eni-begins-producing-from-zohr-the-largest-ever-discovery-of-gas-in-the-mediterranean-sea.html> (E.T. 04 Mart 2020).
- _____ (2018), *Eni announces a gas discovery offshore Cyprus*, <https://www.eni.com/en-IT/media/press-release/2018/02/eni-announces-a-gas-discovery-offshore-cyprus.html> (E.T. 04 Ekim 2020).
- Euronews (2020), *Doğu Akdeniz krizi: Kıbrıs, Yunanistan, ABD ve İsrail'den enerji işbirliğini genişletme kararı*, <https://tr.euronews.com/2019/08/07/dogu-akdeniz-krizi-kibris-yunanistan-abd-ve-israil-den-enerji-ismirligini-genisletme-karar> (E.T. 08 Mart 2020).
- European Commission Eurostat (2020), *Database*, <https://ec.europa.eu/eurostat/web/energy/data/database> (E.T. 16 Nisan 2019).
- _____ (2019), *Energy production and imports*, https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Energy_production_and_imports#The_EU_and_its_Member_States_are_all_net_importers_of_energy (E.T. 06 Ekim 2020).

- European Commission (2017), *Second Report on the State of the Energy Union*, https://ec.europa.eu/commission/publications/2nd-report-state-energy-union_en (E.T. 05 Eylül 2020).
- European Union External Action (2016), *Joint Statement: U.S.-EU Energy Council*, https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/2817/joint-statement-us-eu-energy-council_en (E.T. 05 Mart 2020).
- ExxonMobil (2019), *ExxonMobil makes natural gas discovery offshore Cyprus*, https://corporate.exxonmobil.com/News/Newsroom/News-releases/2019/0228_Exxon_Mobil-makes-natural-gas-discovery-offshore-Cyprus (E.T. 04 Mart 2020).
- Hydrocarbons Service, Ministry of Energy, Commerce and Industry (t.y.), *Licensing Rounds*, http://www.mcit.gov.cy/mcit/hydrocarbon.nsf/page18_en/page18_en?OpenDocument (E.T. 28 Kasım 2020).
- IGI Poseidon (t.y.), *Eastmed*, <http://www.igi-poseidon.com/en/eastmed> (E.T. 05 Ekim 2020).
- Noble Energy (2003), *Noble Energy, Inc. Announces Startup of Natural Gas Production From the Giant Mari-B Field Offshore Israel*, <http://investors.nblenergy.com/news-releases/news-release-details/noble-energy-inc-announces-startup-natural-gas-production-giant> (E.T. 02 Ekim 2020).
- NTV (2019), *İsrail, doğalgaz boru hattı inşası için Türkiye ile müzakerelere hazır iddiası*, https://www.ntv.com.tr/dunya/israil-dogalgaz-boru-hatti-insasi-icin-turkiye-ile-muzakerelere-hazir-iddiasi,y5rAO_-zWU2k_l_64zd2BA (E.T. 08 Ekim 2020).
- Oilprice (2017), *Oil Majors See Huge Opportunity In Eastern Mediterranean*, <https://oilprice.com/Energy/Energy-General/Oil-Majors-See-Huge-Opportunity-InEastern-Mediterranean.html> (E.T. 2 Aralık 2020).
- “Ο περί Πετρελαιοειδών (Παραγωγή) Νόμος του 1974 (N. 25/1974) Ε.Ε. Παρ.Ι. Αρ.1106” (1974), http://www.cylaw.org/nomoi/arith/1974_1_025.pdf (E.T. 07 Ağustos 2020).
- “Ο περί Υδρογονανθράκων (Αναζήτηση, Έρευνα και Εκμετάλλευση) Νόμος του 2004 (N. 99(I)/2004) Ε.Ε., Παρ.Ι(Ι) Αρ.3849” (2004), http://www.cylaw.org/nomoi/arith/2004_1_099.pdf (E.T. 7 Aralık 2020).
- “Ο περί Υδρογονανθράκων (Αναζήτηση, Έρευνα και Εκμετάλλευση) Νόμος του 2007 (N. 4(I)/2007) Ε.Ε., Παρ.Ι(Ι) Αρ.4109” (2007), http://www.cylaw.org/nomoi/arith/2007_1_004.pdf (E.T. 7 Aralık 2020).
- PİO Ministry of Interior Republic of Cyprus (2020), *Declaration of the Third Ministerial Meeting of the East Mediterranean Gas Forum (EMGF)*, <https://www.pio.gov.cy/assets/pdf/newsroom/2020/01/Third%20EMGF%20declaration%2015-1-2020.pdf> (E.T. (19 Nisan 2020).
- T.C. Cumhurbaşkanlığı (2019), *Doğu Akdeniz'de Türkiye'yi ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ni yok sayan hiçbir proje hayata geçirilemez*, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/108302/-dogu-akdeniz-de-turkiye-yi-ve-kuzey-kibris-turk-cumhuriyeti-ni-yok-sayan-hicbir-proje-hayata-gecirilemez-> (E.T. 28 Kasım 2020).
- The Arab Weekly (2019), *Eastern Med countries agree to move ahead with gas forum*, <https://theArabweekly.com/eastern-med-countries-agree-move-ahead-gasforum> (E.T. 08 Ekim 2020).
- The Ministry of Energy (t.y.), *Export*, <http://www.energy-sea.gov.il/EnglishSite/Pages/Gas%20Markets/Israels-Export-Options.aspx> (E.T. 18 Nisan 2020).
- UfM (t.y.), *The UfM Energy Platforms*, <https://ufmsecretariat.org/ufm-energy-platforms/> (E.T. 05 Ekim 2020).

United Nations (1964), *The Territorial Sea Law No. 45 of 1964*, <https://www.un.org/Depts/los/LEGISLATIONANDTREATIES/STATEFILES/CYP.htm> (E.T. 07 Ağustos 2020).

_____ (1974), *Continental Shelf Law No. 8 of 5 April 1974*, https://www.un.org/Depts/los/LEGISLATIONANDTREATIES/PDFFILES/CYP_1974_Law.pdf (E.T. 08 Temmuz 2020).

USGS (2010), *Assessment of Undiscovered Oil and Gas Resources of the Nile Delta Basin Province, Eastern Mediterranean*, <https://pubs.usgs.gov/fs/2010/3027/pdf/FS10-3027.pdf> (E.T. 22 Ekim 2020).

Υπουργείο Ενέργειας, Εμπορίου και Βιομηχανίας (τ.γ.), *Νόμοι – Κανονισμοί*, http://www.mcit.gov.cy/mcit/hydrocarbon.nsf/page09_gr/page09_gr?OpenDocument (E.T. 24 Aralık 2020).